

ЦЕРКОВНА СТАРОВИНА

УДК 94(744.5-1)

Алла Доценко

НОВОЗБУДОВАНІ ХРАМИ ЧЕРНІГОВА

Стаття присвячена православним храмам, що були збудовані в Чернігові за останні 18 років – період, коли Україна отримала незалежність. Досліджується архітектура, оздоблення екстер'єру й інтер'єру (стінопис, іконостаси), а також містобудівна роль новозбудованих храмів.

Ключові слова: храми, собори, творче осмислення, іконостас, склепіння.

Храмове будівництво бере свій початок з часів прийняття та поширення християнства. За 1000-літню історію його розвитку на теренах України всі найвищі досягнення науки, культури, мистецтва, всі найкращі надбання і найсміливіші поривання втілено у церковних спорудах.

Пам'ятки храмової архітектури розкривають картину самотності культури українського народу, свідчать про його великий внесок до скарбниці світової цивілізації. Лише невелика частина храмів минулих століть дійшла до наших днів. І всі вони відповідають певним періодам історії та соціального розвитку суспільства, являючись стимулами сучасної архітектурної творчості, а їх вивчення і творче осмислення необхідне для забезпечення подальшого розвитку храмового будівництва.

У нинішніх умовах духовного відродження повсюдно в Україні в небачених масштабах ведеться спорудження нових храмів, відбудовуються зруйновані святині. Це стосується і Чернігівської області.

	Всього храмів	В т.ч. пам'яток архітектури	Збудовані в 1992-2009 рр.	Церкви, що будуються
Українська православна церква	375	58	96	21
Українська православна церква — Київський патріархат	46	12	7	2
Українська Греко-католицька церква	1	-	1	-
Римсько-католицька церква	2	-	-	2
Всеукраїнський союз об'єднань ЄХБ	30	-	13	1
Всеукраїнський союз церков ХВС-п'ятидесятників	23	-	4	-
Український центр об'єднаної церкви ХВС	1	-	-	1
Рел.організації Божої Церкви ХВС в Україні (церкви Божої в пророцтвах в Україні).	2	-	-	1

© Доценко Алла Володимирівна – заступник генерального директора з наукової та науково-просвітницької роботи Національного архітектурно-історичного заповідника "Чернігів стародавній".

Чернігівське обласне управління об'єднаної церкви ПЄ «Українські жнива»	1	-	-	1
Інші церкви Повного Євангелія	-	-	-	1
Українська Уніонна конференція Церкви АСД	15	-	4	3
Релігійна організація Свідків Єгови в Україні	3	-	3	-
Руська Православна Старообрядницька Церква	1	-	-	-
Релігійні організації пресвітеріанської церкви	1	-	-	-
Об'єднання іудейських рел. орг. України	1	-	-	-
Релігійні організації буддистів	1	-	-	-
Рел. організації колишньої Ради церков ЄХБ	1	-	-	-
Всього	504	70	128	33

Таким чином, за останні 18 років (станом на 1 січня 2010 року) в Чернігівській області збудовано 128 храмів, з них 103 – православних. У самому місті Чернігові збудовано 5 православних храмів: церква на честь 2000-ліття Різдва Христового в житловому районі Масани, церква Св. Феодосія Углицького на Яцівському цвинтарі, церква Архістратига Михаїла на проспекті Миру, церква Св. Миколая біля обласної лікарні, церква Всіх Святих Чернігівських на площі Героїв Сталінграда (хоча комплекс в стадії будівництва) і один храм – церква Анастасії Узорешительниці на території жіночої колонії № 44 ще будується.

І хоча архітектурно-мистецьке вирішення окремих новостворених храмів не завжди узгоджується з історичними традиціями храмового будівництва в Україні і часом не відповідає стилевим тенденціям сучасної архітектури, все ж форми і образи більшості новозбудованих церков засвідчують, що в основі їх будівництва залишаються об'ємно-планувальні вирішення попередніх епох.

Узагалі, художня цінність архітектурних споруд визначається рішенням їх зовнішнього і внутрішнього вигляду. Давньоримський теоретик Вітрувій підкреслював, що архітектор повинен забезпечити спорудам "приємний", "ошатний", "бездоганий" вигляд. Краса, виразність вигляду повинні бути присутні в кожній будівлі. Споруда сприймається постійно тими, хто нею користується, для кого вона призначена, і, крім того, величезною кількістю людей, які бачать її зовні. Звідси – і бажання будівельників усіх епох надати своїм будівлям тією чи іншою мірою привабливий вигляд. Ступінь привабливості залежить від призначення споруди, від її місця в загальній системі забудови та інших причин.

Художній вигляд будівель визначають два основних моменти:

- загальні – композиційні форми;
- форми детальні або окремі.

Загальні архітектурні форми – це головні об'єми споруди, її пропорції, все те, що ми називаємо пропорцією будівлі. В поняття загальних архітектурних форм входять не тільки зовнішні, але і внутрішні об'єми.

Під окремими формами ми розуміємо архітектурні (в т.ч. декоративні) елементи, що мають окремий характер по відношенню до всієї композиції споруди. До них належать карнизи, балкони, наличники вікон і дверей, скульптурні деталі зовні і всередині споруди та інші елементи декору.

Окремі архітектурні елементи мають велике значення, вони доповнюють і завершують основні об'єми споруди, роблять її пластично виразнішою, дозволяють

точніше уявити масштаб споруди. Однак усе ж художня виразність споруди залежить у першу чергу від композиції в цілому, від групування загальних мас споруди, від її силуету, загальних пропорцій.

Франсуа Блондель-молодший, теоретик французької архітектури XVIII ст., сказав: "Задоволення, яке ми відчуваємо від прекрасного витвору мистецтва, залежить

Церква 2000-ліття Різдва Христового

від того, наскільки правильно витримано співвідношення. Відчуття задоволення визначається тільки пропорціями. Якщо вони порушені, то ніякими зовнішніми прикрасами неможливо замінити привабливість, якої їм не вистачає по суті..."

Композиція споруди – результат складної творчої роботи архітектора. Коли архітектор, напружуючи творчу уяву, згадуючи подібні аналогічні рішення, відповідні приклади намагається визначити загальні обриси, композицію майбутньої споруди, він враховує всі фактори: склад приміщень, особливості рельєфу ділянки і вимоги художнього образного рішення. Все це враховано під час спорудження всіх п'яти нових храмів Чернігова.

Першою за часом зведення стала церква Св. Феодосія Углицького на Яцівському цвинтарі м.Чернігова. Це також і перший досвід в будівництві нових храмів.

Зведення храму саме на цвинтарі було відповіддю на давнє бажання православних людей Чернігова мати храм на міському кладовищі, де в ньому є особлива потреба. До того часу в місті не було жодного храму на цвинтарях, що не давало можливості належним чином провести людину по той бік життя. З давніх часів заведено, що храми, в першу чергу, зводилися саме при цвинтарях, де померлого проводжають в останню путь за християнською традицією. Дуже часто після смерті близьких, люди переживають відчай, душевний злам. Ось тут їм і потрібна духовна підтримка. Смерть не припиняє існування людини, а лише видозмінює його. Хто цікавиться цим питанням, розуміє, що на кладовищі храм особливо потрібний.

Церква Св. Феодосія Углицького зведена зусиллями протоієрея Петра Казновецького.

Будувалася вона на добровільні пожертви жителів міста, а також деяких організацій і підприємств. Особливу допомогу надав "Союз Чорнобиль". Саме через зведення храму загальними зусиллями була вшанована 10-а річниця Чорнобильської трагедії. Велика допомога технікою надходила від обласного управління пожежної охорони, від заводу ЗБК, деяких інших підприємств і організацій міста.

Архітектурний проект храму розробили архітектори В.М.Устінов, Т.В.Овсянникова та Р.Р.Ліфшиц. Проект було зроблено безкоштовно. Як зазначав Св. Феодфан Затворник: "Зведення храму є найбільше благодіяння, храм – це і школа життя, і духовне зцілення, і прихисток для страждених".

28 листопада 1996 року храм було освячено його настоятелем протоієреєм Петром (Казновецьким) та благочинним церков Чернігівського округу от.Анатолієм (Товстогоном). А першу божественну літургію у новому храмі здійснив митрополит Чернігівський і Ніжинський – Антоній (нині покійний).

Храм освячено на честь Св. Феодосія Углицького – чернігівського архієписко-

па, відомого церковного діяча XVII ст. На вибраному ним шляху церковної діяльності святий Феодосій у багатьох значних подіях того часу брав активну і живучу участь на рівні з такими своїми сучасниками, як св. Димитрій Ростовський, св. Митрофан Воронежський, Іов Новгородський, Лазар Баранович та Стефан Яворський.

Церква Всіх Святих Чернігівських

Але більше всього носієм святості архієпископа Феодосія зробили його подвижницькі праці і життя як ченця й ігумена протягом чверті століття (1664 – 1688 р.).

Феодосій Углицький – визначний український церковний діяч періоду Руїни. В 1658 р. майбутній святий прийняв чернечий постриг у Києво-Печерській лаврі під іменем Феодосія – на честь св. Феодосія Печерського, незабаром висвятився на ієродиякона та служив у Софійському

соборі. Згодом став намісником Київської митрополії (1678 – 80 рр. XVII ст.), архимандритом Єлецького Успенського монастиря у Чернігові та архієпископом Чернігівським (1692-1696 рр.). Невдовзі після смерті Феодосія Углицького в православному середовищі поширюється вшанування місця його поховання, з'являються перші відомості про нетлінність його мощей. Протягом XVIII-XIX століть джерела фіксують низку пов'язаних з ними випадків чудесних зцілень віруючих. 9 вересня 1896 р. було відкрито нетлінні мощі Феодосія Углицького. Розглянувши свідчення під присягою про 49 пов'язаних з ними чудотворінь, Священний синод причислив Феодосія до лику святих. Після ряду поневірян мощі святого зараз спочивають у Троїцькому кафедральному соборі Чернігова.

Вшанування Феодосія як святого почалося задовго до офіційної канонізації. Вплив його на людей настільки значний, що до нього ставляться з повагою навіть ті, хто далекий від релігії і церкви. Часто можна почути розповіді про те, як в 1986 р. святий Феодосій зберіг Чернігів від Чорнобиля, як і досі чернігівський чудотворець береже жителів міста від біди і як в складні години життя він приходив на допомогу людям. Образ св. Феодосія Углицького сакралізувався на чернігівській землі, увійшов у душу і свідомість багатьох людей, став невід'ємною частиною їхнього життя. Тому не випадково саме в Чернігові зведено храм на честь св. Феодосія Углицького.

Своєрідним прообразом церкви св. Феодосія Углицького став Петропавлівський собор м. Петербурга, побудований архітектором Д.Трезіні в 1712 – 1733 рр.

Загальна об'ємно-просторова композиція споруди визначається її функціональним призначенням і місцем розташування: церква стоїть на відкритому плато при вході на цвинтар. Вона невелика, має прості об'ємні форми, це однефієний хрестовокупольний храм з куполом над передвітарною частиною. Особливість споруди – висока триярусна дзвіниця, що підноситься над західною частиною церкви і завершується високим шпилем з хрестом. У першому ярусі дзвіниці розміщений вхід до храму, другий невисокий ярус глухий, а на третьому ярусі знаходяться

дзвони. З усіх чотирьох сторін в цьому ярусі більшу частину площин фасадів займають відкриті отвори у вигляді великих арок. Обробка фасадів проста і характерна для архітектури класицизму: фасади церкви на всю висоту прикрашені пілястрами, що завершуються капітелями, а також багатопрофільним карнизом. Барабан купола шестигранний, прикрашений аркатурним поясом і також багатопрофільним карнизом. У нижній частині барабана розташовані напівкруглі вікна, їх, як і граней, – 6. Фасади храму потиньковані і пофарбовані в два кольори – характерна деталь класицизму – площини стін світло-зеленого кольору, а пілястри, карниз, аркатурний пояс, наличники вікон – білого.

Інтер'єр храму скромний: з настінного живопису лише зображення євангелістів на парусах: на північно-східному намальований євангеліст Іоан, на південно-східному – євангеліст Матфей, на північно-західному – євангеліст Марк, на південно-західному – Лука.

Головним композиційним центром і головною окрасою інтер'єру храму є іконостас. Автор його проекту в цілому та окремих деталей – є настоятель храму от. Петро. Різьблення іконостаса виконав різьбяр Валерій Іванович Сидорцов. Іконостас має 2 яруси. В центрі царські врата, на яких зображені 4 євангелісти, а також композиція "Благовіщення". Зліва від царських врат по першому ярусу розміщені ікони: "Богоматір з немовлям", "Архістратиг Михаїл" і "Георгій Побідоносець", а справа – "Ісус Христос", "Архангел Гавриїл" і "Преп. Лаврентій Чернігівський". Поряд у різьбленому кіюті велика храмова ікона св.Феодосія Углицького.

На 2 ярусі ікони: над царськими вратами – "Тайна вечеря", зліва – "Пророк Моїсей" та "Іоан Златоуст", справа – "Іоан Предтеча" і "Василій Великий". Ікони писали два іконописці – Євгенія і Каміль (в хрещенні Костянтин) Таїшев.

Завершується іконостас хрестом. Різьблення і тло покрите темним лаком.

Таким чином, з побудовою церкви св.Феодосія Углицького було закінчено формування просторової композиції невеликої площі центрального входу на цвинтар.

У новому житловому районі Масани з 1994 р. по 2000 р. збудовано храмовий комплекс, присвячений 2000-літтю Різдва Христового. До цього в Масанах стояла дерев'яна церква Різдва Богородиці XVIII ст., яка була розібрана в 80-ті роки ХХ ст. Повністю комплекс побудований в 2000 році. До нього входять: великий храм Різдва Христового, невелика тепла церква на честь ікони Божої Матері "Життедайне Джерело", відкрита і освячена напередодні Великодня 1996 р., недільна школа, а також джерело цілющої води.

Церква Архістратиґа Михаїла

Автором проекту комплексу є митрофорний протоієрей отець Анатолій (Товстогон). Велика церква Різдва Христового освячена 6 січня 2001 р. до свята Різдва Христового. Храм заснований на мощах св. Феодосія Чернігівського. Він

споруджений методом народної будови: без залучення підрядної будівельної організації, на кошти прихожан, спонсорів, якими виступали підприємства міста й області – вони надавали або оплачували матеріали. Найбільше допомогли матеріалами Чорнобильська атомна станція, цегельний завод, ЗАТ "Чернігівська горілка" та інші підприємства.

У плані церква являє собою великий хрест розмірами 27,6 x 20,1 м, висота до верху бані становить близько 30 метрів.

В архітектурі храму використані елементи давньоруської архітектури – фронтони, що нагадують закомари П'ятницької церкви у поєднанні з розкритою в інтер'єр великою українською бароковою банею. Закомари двохступчасті і використані на трьох фасадах: західному, південному і північному. Стіни храму зведені червоною цеглою і не отиньковані. Просторово-планувальне вирішення храму можна вважати досить вдалим зразком сучасної архітектури постмодерну.

Храм має настінний живопис, виконаний також протоієреєм отцем Анатолієм. У куполі зображений Христос Пантократор, а нижче зроблена об'ємна конструкція у вигляді Віфліємської зірки, на якій зображена Новозавітна Трійця. Нижче ідуть зображення 8-и архангелів і 3-х ангелів. На північній стіні зображені пророки, які віщували про Різдво Христове: Моїсей, Ілля, Ісайя та інші.

На східній стіні над вівтарем зображення Пантократора, Діви Марії та ангелів. На південній стіні зображені Іосиф Обручник, Марія Магдалина, апостоли Петро і Павло. На західній стіні – Спас Нерукотворний і ангели, на парусах – символи євангелістів і євангелісти, нижче святителі: Іоан Златоуст, Василій Великий, Григорій Богослов, Григорій Двоєслов. Усі зображення скомпоновані в єдину композицію, єдине ціле.

Проект іконостаса храму Різдва Христового також належить отцю Анатолію. Те, що саме одна людина є автором проекту храму, іконостаса і автором його ікон, а також настінного живопису, – це те найвдаліше поєднання архітектури, різьблення і малярства, якого домагалися ще в давні часи і яке зменшує або навіть виключає можливість еклектичних рішень. Так, наприклад, зараз за кордоном заведено такий порядок, що іконостас планує архітектор храму чи маляр ікон. Отець Анатолій дуже ретельно опрацював оригінальний іконостас (до речі, за браком коштів, він зроблений з відходів виробництва меблевої фабрики), різьблення кожної ікони і деталі іконостаса, а тому всі складові мають викінчений вигляд. З тонким чуттям декоративності і ритму написані образи святих, Богородиці, Ісуса Христа. Їх характеризують глибока людяність і душевні переживання. Це стосується як настінного живопису, так і ікон. Ікони змальовані у великих формах, широкими мазками, а постаті відзначаються осяжністю і масивністю. Живопис от. Анатолія не залишає байдужим нікого, хто любить мистецтво церкви.

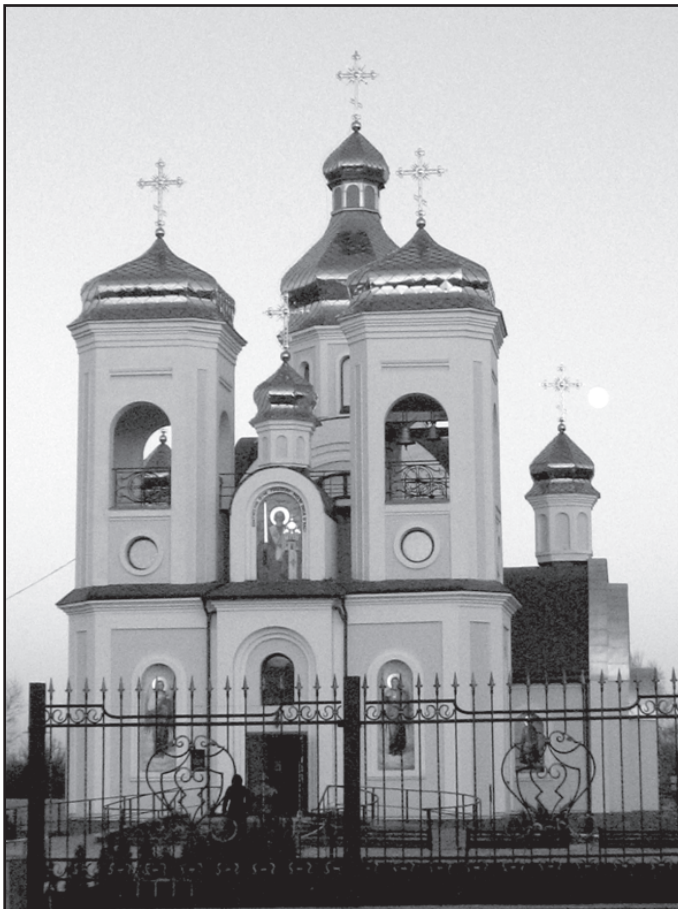
Церква Св.Феодосія Углицького

У храмі є велика християнська святиня – гробниця, в якій зберігається частинка каменя від Гроба Господнього.

На території храмового комплексу також є джерело – з глибини 45 метрів б'є цілюща вода.

Третьою за часом зведення стала церква Архістратига Михаїла, розташована на розі проспекту Миру та вулиць 50 років ВЛКСМ і Бойової (Героїв Чернобиля). Цей мікрорайон густонаселений, багато віруючих, але не було жодного храму або духовно-просвітницького центру. Тому, враховуючи численні побажання мирян, вибрали саме цей район. Храм почали будуватися в 2001 році, а вже через рік був освячений (2002 р.)

Вагомий матеріальний внесок у його спорудження здійснило ВАТ "Чернігів-обленерго" в особі голови правління Юрія Михайловича Лісняка. Храм названо на честь Архістратига Михаїла, а оскільки раптово померлого батька Юрія Лісняка звали Михайлом, то Юрій Михайлович приходить до рішення фінансувати спорудження храму Архістратига Михаїла. За цю благодійну діяльність церква нагородила Ю.М.Лісняка орденом рівноапостольного великого князя Володимира третього ступеня. Він же є старостою общини. А на західному фасаді храму

Церква Св.Миколая

встановлена меморіальна дошка з текстом: "Сей храм побудовано по благословенню Митрополита Антонія 5.05.2002 г. в честь светлой памяти р.б. Михаила на средства его сына Георгия со сродниками и пожертвования прихожан".

Архістратига Михаїла прославляють на Русі з давніх часів. На його честь по всій Русі будувалися храми і монастирі. В древньому Києві відразу після прийняття християнства був зведений Архангельський собор. Святого Архістратига Михаїла народ вважає небесним покровителем, захисником Києва. Такі ж собори стоять у Смоленську, Свіязьську, Великому Устюзі.

Михаїл в перекладі з єврейського значить "Хто як Бог" або "Хто рівний Богу". Він є

вождем небесних сил, тому і зветься в Священному писанні архістратигом сили Господньої. Архістратиг Михаїл – верховний воєначальник, полководець, переможець Сатани і зла. Він вважався покровителем воїнів, які воюють за правду. Вірили і в те, що Архістратиг Михаїл супроводжує душі померлих, відганяючи від них бісівську силу.

Покровительство Архістратига Михаїла намагалися завоювати давньоруські воїни, часто його крилата фігура прикрашала їхні війсьські шоломи. Архістратигу Михаїлу – захиснику душ померлих від бісівської сили – присвячували храми і на цвинтарях. На іконах його зображували з фініковою гілкою в лівій руці і зі списом або мечем у правій руці, іноді в правій руці тримає білу хоругву з червоним хрестом.

Архітектура храму Архістратига Михаїла, певною мірою, унікальна: це круглий (ротондальний) храм.

Як відомо, із зародженням християнства з'являються культові споруди, не схожі з язичницькими храмами античності. Нова релігія потребувала і нових культових споруд.

Найрозповсюдженішими в IV – V ст. – періоді утвердження християнства як пануючої релігії – стали типи храмів: храму – базиліка, близького до типу світської базиліки античного часу; купольна базиліка – споруда, що поєднує в собі особливості базиліки і центричної будівлі; хрестовокупольного храму; центричної споруди з куполом на поставлених по колу колонах; восьмигранної купольної споруди.

У тому ж IV – V ст. зароджується й інший тип християнських споруд – ротонди з куполом, що спирається на стіни. Круглі (ротондальні) храми символізували вічне тривання церкви, адже коло не має ні початку ні кінця. До цього типу храмів і належить церква Архістратига Михаїла в Чернігові. Прообразом для неї послужили церква Георгія в Фессалоніках, а також храм Гроба Господня в Єрусалимі. Імператор Галерій, правитель Східної Римської імперії, вибирає Фессалоніки в 300 р. місцем своєї столиці, розгорнувши велике будівництво на 200 тис. кв. метрів території міста. В 306 році амбіційний правитель будує дивовижну споруду круглої форми – ротонду, яка згодом стане християнською церквою св. Георгія, а в 1591 році буде перетворена турками в мечеть (про що нагадує прибудований мінарет).

Храм Гроба Господня в Єрусалимі також має форму ротонди з куполом. Він виконував функцію мартирія – споруди-усипальниці, що побудована над могилою мученика чи на місці, пов'язаному з життям Христа або святого. Найбільш ранні мартирії були просто гробницями, зведеними над могилами мучеників. Монументальний мартирій у вигляді великої куполоподібної споруди був побудований в 300 р. над могилою апостола Іоана Богослова в Ефесі. Після 312 р. монументальні мартирії будувалися у великій кількості по всьому християнському світу. Форма мартирія пішла від римських поховальних споруд. Більшість мартиріїв мали центричне планування, серед них і храм Гроба Господня в Єрусалимі.

Після закінчення гонінь на християн будівництво таких споруд отримувало подальший розвиток: на Сході до мавзолею, в якому зберігалися мощі, часто прибудовували храм; на Заході мощі, як правило, зберігалися під вівтарем самої церкви. Мартирії продовжували будувати і пізніше. Різниця між мартирієм і звичайними церквами почала стиратися на початку IV ст. з першим переносом мощей в церкви, які не будувалися спеціально як усипальниці. В післяіконоборський період мартирії більше не будувалися.

Проект чернігівського храму Архістратига Михаїла належить київському архітектору Олегу Слєпцову. Але в процесі будівництва проект було змінено за бажанням церковної общини. Проект дзвіниці, а також благоустрою території виконав чернігівський архітектор Віктор Матвійович Устїнов.

Церква одноповерхова, по колу розташовані вікна, які згруповані по 5 в чотири пари. Вікна обрамлені простими наличниками. В храмі 3 входи: центральний – західний і два бічні: південний і північний.

Настінного живопису немає. Під вікнами по колу розміщені ікони: 10 ікон в простих кіотах і 4 ікони – в складних.

Головною окрасою храму є іконостас, він 3-х ярусний. Проект іконостаса, а також різьблення виконав Олексій Корець. Він же робив і різьблені кіоти для

ікон. Усе виконано в єдиному стилі. По центру іконостаса – царські врата, що піднімаються на висоту двох ярусів. На них зображено чотирьох євангелістів і композицію "Благовіщення". Різьблення позолочене.

У першому ярусі іконостаса зліва від царських врат – ікона "Богоматір з немовлям", на дияконських дверях – ікона "Архидиякон Лаврентій", що зображений на повний зріст зі звитком у руці, на якому напис: "В начале было Слово, И слово было у Бога, И Бог в Слове".

Праворуч царських врат – ікона "Ісус Христос". Христос зображений на повний зріст з Євангелієм у руці. На пономарських дверях – ікона "Св.Архидиякон Стефан". Над царськими вратами – ікона "Тайна вечеря".

На другому ярусі – 8 ікон свят: "Різдво Христове", "Введення в храм", "Різдво Богоматері", "Новозавітна Трійця", "Ісус Христос", "Благовіщення", "Успіння Богоматері", "Хрещення". Всі ікони в простих рамах.

На третьому ярусі над царськими вратами розміщена велика ікона "Ісус Христос – цар слави" і 8 ікон із зображенням апостолів. Завершується іконостас хрестом. Усі ікони писав іконописець Володимир із Новгород-Сіверського.

Зліва від іконостаса знаходиться "Розп'яття", справа – композиція "Воскресіння".

Престольне свято 21 листопада – Собор Архистратига Михаїла.

Настоятель храму протоієрей Іоан (Іван Ярема) – кандидат богослов'я, закінчив Київську духовну семінарію, Київську духовну академію. Це людина з небайдужим серцем, наділена різнобічним інтелектом і великою працьовитістю. Саме завдяки його старанням, наполегливості, працьовитості розбудовується цей храм і весь храмовий комплекс.

Окрім храму, на території збудована дзвіниця. Вона восьмигранна в плані, висотою 34 метри, на четвертому ярусі розміщено 8 дзвонів. Працює недільна школа для дітей, буде криниця зі святою водою.

Таким чином, з побудовою храмового комплексу церкви Св. Архистратига Михаїла даний мікрорайон міста отримав духовний осередок православної віри, а також набув шляхетного і довершеного архітектурного вигляду.

Четвертою за часом зведення стала церква Св. Миколая. Це третій храм в Україні, зведений у пам'ять воїнів, які виконували інтернаціональний обов'язок в Афганістані, і взагалі всіх воїнів, що віддали своє життя за Батьківщину і Віру. Тому не випадково в день освячення храму біля його стін зібралися ветерани Афганістану, щоб вшанувати пам'ять усіх тих, хто не повернувся з тієї війни. Двічі на місяць в храмі служать панахиди по загиблих воїнах в Афганістані, Великій Вітчизняній війні і під час інших воєн. Зведена церква – це храм всіх жителів Чернігівщини, оскільки він зводився на кошти від добровільних внесків прихожан, хоча були і солідні меценати: Микола Анатолійович, Григорій Михайлович, Олександр Михайлович та інші (прізвища просили не називати).

Храм зведено біля онкологічного диспансеру, обласної лікарні і ветеранського шпиталю – місць, в яких бувають люди, які особливо потребують духовної підтримки. А саме Святий Миколай, як відомо, є покровителем і захисником усіх, кому потрібна допомога.

Ще в Київській Русі Св.Миколай користувався великою шаною і повагою як покровитель подорожуючих, заступник бідних та убогих. Жодному святому у православної церкви не зводили стільки храмів та церков, як Миколаю Чудотворцю. Його змальовували на іконах, до нього зверталися у піснях та народних легендах. Саме йому поряд з апостолами щотижня по четвергах у православної церкви присвячена особлива служба. Миколай був найбільш близьким і "народним" святим. Він супроводжував людину в житті, праці, турботах. Зі скаргами на невдачі, з проханням про допомогу зверталися частіше до Миколая, аніж до інших святих.

Настоятелем Свято-Миколаївського храму є протоієрей Петро Квашнін, в минулому учасник афганської війни. Саме в Афганістані, в Кандагарі під час жорстокого бою в ущелині, куди зверху дощем лилися душманські автоматні черги,

молодий солдат дав Богу обітницю: "Якщо виживу, стану священником". Дотримав слова і 15 років прослужив настоятелем Свято-Покровського храму в селищі Михайло-Коцюбинському. Цей храм, спалений колись безбожниками, він відновлював разом з прихожанами, а тепер з благословення нині покійного Антонія, митрополита Чернігівського і Ніжинського, на прохання "афганців", за промислом Божим і благословенням Покрови Пресвятої Богородиці він збудував Свято-Миколаївський храм. У узведення цього храму він уклав душу, все його життя було повністю підпорядковане цьому. Отець Петро і сам живе при храмі, не маючи в Чернігові ні квартири, ні будинку, а сім'я досі живе в Михайло-Коцюбинському. Сам він з глибоко віруючої сім'ї, потомок по материнській лінії всесвітньо відомого силача Івана Піддубного. Від прапрадіда отримав не тільки неабияку фізичну силу (отець Петро володар чорного пояса по карате), але і духовну. Молитва – постійний супутник його життя, вона зберегла його і на війні в Афганістані. Після повернення Петро Квашнін став студентом Чернігівського духовного училища регентів і псаломників. Тоді ж здобув перший досвід відродження храмів, беручи активну участь у відновленні Троїцького собору, де часто ніс послух. Потім закінчив Київську духовну семінарію, а в 2004 р. – Київську духовну академію.

Свято-Миколаївський храм починався з котлована на пустирі. Хто пам'ятає це місце раніше, зараз його не впізнає – на ньому стоїть храм-красень, а територія навколо поступово перетворюється на затишний куточок.

Проектувався храм як однокупольний, але в процесі будівництва було змінено проєкт. Чернігівський архітектор Міненко запропонував проєкт семикупольного храму, який і був втілений в життя. П'ять років тому було освячене місце, а два роки тому освячено і сам Свято-Миколаївський храм. Освятити його архієпископ Чернігівський і Новгород-Сіверський Амвросій.

Архітектурне рішення храму своєрідне, аналогів йому немає. В основі його плану лежить безстовпний варіант хрестовокупольного храму з елементами базилики. Перед нами складна об'ємна композиція храму, що наростає вгору. В архітектурі храму також використані елементи давньоруської архітектури – арки-закомари, що нагадують закомари П'ятницької церкви у поєднанні з розкритою в інтер'єр центральною банею. Рукави архітектурного хреста перекриті напівциліндричними склепіннями і над ними поставлено чотири малих куполи. Стрункий барабан центральної бані поставлений на підпружні арки, що підняті вище склепінь, що до них примикають. Над північним і південним входами зроблено 3 яруси арок-закомар, що надають споруді більшої стрункості і додаткового освітлення в інтер'єрі.

Західний фасад фланкують дві вежі. Наявність на головному фасаді двох масивних веж є елементом готичної архітектури. Вежі двоповерхові, одна з них (південно-західна) виконує функцію дзвіниці. На дзвіниці розмішені сім дзвонів.

Декор фасадів храму стриманий, площини стін оживляють двохуступчаті ніші, в яких розмішені живописні зображення святих та багатопрофільний карниз, який прикрашає кожний ярус веж, а також бані куполів. Стіни храму потиньковані і побілені у два кольори: площини стін бежеві, а багатопрофільний карниз, кутові пілястри і обрамлення вікон та дверей – білі. Над західним центральним входом в арці зображений Св. Миколай з моделлю цього храму, зліва від входу в ніші північно-західної вежі – зображення Архангела Гавриїла, а справа в ніші південно-західної вежі – Архангела Михаїла.

В інтер'єрі храму чітко відчувається цілісний підхід до його оформлення. Стіни та склепіння храму прикрашає олійний живопис, а площини уступів середніх арок над бічними входами оздоблені вітражами: над південним – із зображенням Св. Бориса і Гліба, над північним – Св. Юрія і Св. Димитрія.

У храмі встановлено триярусний іконостас. Він був виготовлений у Рівному спеціально для Свято-Миколаївського храму. Для основи іконостасу і різьблення використано дерево липа. Різьблені деталі позолочені. Позолоту виконав майстер Гапанюк.

У центрі іконостаса – царські врата з зображенням чотирьох євангелістів та композиції "Благовіщення". Зліва Царських врат ікони "Богоматір з немовлям" і "Архангел Гавриїл", справа – "Ісус Христос", "Архістратиг Михаїл" та "Микола Чудотворець". На другому і третьому ярусах ікон ще немає, різьблені картуші ще не заповнені. Цокольний ряд прикрашений різьбленням. Ікони писав іконописець Василь Павлович (родом з Буковини), він же автор і настінного живопису, окрім живопису вівтаря, який розписали почаївські ченці, і купола, який розписав майстер Володимир.

Біля храму джерело з цілющою водою, над яким встановлена композиція "Покрова Пресвятої Богородиці". А територія навколо комплексу з кожним днем набуває все ошатнішого і привабливішого вигляду.

А в іншому районі міста – на житловому масиві вулиці Рокоссовського біля ринку "Нива", на площі Героїв Сталінграда, з кінця 2000 року розпочато будівництво величного храмового комплексу Усіх Чернігівських Святих. До недавнього часу існувало кілька проектів забудови цієї площі. На ній планували розмістити і будинок культури радіозаводу, і парк відпочинку, і торговий центр. Але ніби сам Господь Бог зберігав це місце для храму. "Багато задумів у серці людини, але здійсниться визначений Богом!", – промовляв пророк Соломон. І справді, кращого місця для храму не знайти: величезний спальний район, де живе мало не пів-Чернігова, до цього не мав свого храму, а відповідно і храмового свята. Священний Синод улітку 2001 року прийняв рішення про святкування Дня Всіх Чернігівських Святих. Він припадає на першу суботу після свята першоперховних апостолів Петра і Павла, тобто на першу суботу після 12 липня. Таке рішення було не випадковим, адже чернігівська земля дала православному світові чи не найбільше українських святих – 26. Усім відомі славні імена князя Ігоря, мучеників за віру князя Михайла і боярина Федора, преподобного Антонія Печерського – засновника Києво-Печерської лаври, просвітителів Данила Туптала (Димитрія Ростовського) і Іоана Максимовича – засновника Чернігівського колегіуму, митрополита Тобольського і багатьох інших. Тому не випадково саме в Чернігові започатковане зведення чи не найбільшого храму-комплексу Усіх Чернігівських Святих.

Спроектував храм чернігівський архітектор Віктор Матвійович Устінов за участю Тамари Овсянникової, керівника фірми "Зодчий". Але настоятель храму протоієрей о. Петро Казновецький уніс суттєві зміни і корективи до проекту. Проект солідний і сучасний. Автор прагнув, за його ж словами, щоб були правильні пропорції храму, щоб він виглядав легким і привабливим. Храм двоповерховий, довжина і ширина його – по 30 метрів, висота – 52 м. Уже до кінця 2000 р. було закладено фундамент майбутньої споруди, а з 2001 р. почалося зведення стін. На кладку стін пішло 1,5 млн. шт. цегли. Нижній поверх освячений на честь новомучеників сповідників Землі Руської, що потерпіли за віру, за православному церкву під час тотальних репресій першої половини ХХ ст. Церемонію освячення очолив Митрополит Київський і Всія України, предстоятель Української Православної церкви Блаженніший отець Володимир. Верхній поверх освячено на честь Всіх Святих Чернігівських.

Попри те, що храм стоїть у низині, його золоті куполи видно навіть з проспекту Перемоги в районі Центрального ринку.

Храм п'ятикупольний, двоповерховий. В ньому чітко простежується традиційна вертикальність об'ємів: від першого поверху погляд плавно переходить до двоповерхових бічних прибудов, потім до південного і північного тамбурів, далі підхоплюється вертикальністю 4-х малих куполів і центрального великого купола. Цей виразний композиційний прийом був розповсюджений у дерев'яному і кам'яному зодстві з давньоруських часів. Вертикальність підкреслюють і вузькі високі вікна. Фасади прикрашають кутові пілястри з капітелями, а також багатопрофільний карниз складної форми. Барабан центрального купола прикрашений ще аркатурним поясом. До центрального західного входу на другому поверсі ведуть парадні сходи.

Центральний західний фасад прикрашений унікальним вітражем, якому немає

аналогів. Його виконали майстри "Студії Світлани Михайлової" (м.Москва). Площа вітража 70 кв. метрів, висота – 12 м, ширина – 6 м. На двосторонньому вітражі розміщена величезна ікона "Воскресіння Христово", на якій зображений Ісус Христос на повний зріст. Вітраж справляє надзвичайне, незабутнє враження, особливо всередині храму, хоча він добре проглядається і з вулиці. Для створення такого ефекту використано спеціальне скло, яке виготовлялося за сучасними технологіями. З Москви привозили окремі фрагменти, укладали в склопакети, а потім монтували в єдину композицію. А на Броварському заводі алюмінієвих конструкцій була виготовлена рама, на якій укріплено вітраж. Підсвітка вітража в нічний час надасть храму особливої величі і краси.

До храму прибудовуються два великих напівкруглих крила з аркадою, де будуть працювати недільна школа для дорослих і дітей, бібліотека духовної літератури, спеціальні майстерні: іконопису, різьблення по дереву, художньої вишивки, церковного хорового співу, а також спортивно-оздоровчий центр для дітей та молоді. Недільна школа вже працює, діє також і спортивний гурток з вільної боротьби. Всього задіяно більше 100 чоловік. Ліве крило буде закінчуватися дзвіницею, а праве – требною церквою на честь Св. Георгія. У цій церкві будуть проходити вінчання, хрещення, відспівування, тобто служби, які проводяться кожного дня. Таким чином, новий храмовий комплекс стане не тільки місцем молитви, а й центром духовно-естетичного розвитку молоді. Православно-духовний комплекс буде своєрідним осередком відродження духовності, реабілітації наркотично залежних, а також людей, що страждають різними хворобами.

Проект втілюється поволі, оскільки храм зводиться на пожертви. Та і робота архітектора багато в чому теж пожертва. Церква оцінила високо його труди, вшанувавши єдиним на Чернігівщині срібним орденом Святого цілителя Печерського Агапіта. Справжнім подвижником є і настоятель храму отець Петро Казновецький – в наш нелегкий час, не маючи ні централізованого фінансування, ні багатих спонсорів, будує вже другий храм. І як храм Св. Феодосія, так і храм Усіх Святих Чернігівських потрібний людям, про це свідчить велика кількість прихожан під час служби.

Територія комплексу зараз – це великий будівельний майданчик, але і вона поступово облагороджується: вже облаштовано чудовий дитячий майданчик, а в майбутньому – спорудження пам'ятника Георгію Побідоносцю і облагородження стели на честь героїв Сталінграда та загиблих воїнів у Великій Вітчизняній війні.

Окрім цих п'яти храмів, що вже збудовані в Чернігові, один ще перебуває у стадії будівництва. Це храм Анастасії Узорешительниці, який було закладено на території Чернігівської жіночої колонії №44. Спорудження православної церкви саме в колонії не випадкове, адже якщо людина позбавлена волі, то в неї залишається лише віра. Про це свого часу говорив великий російський письменник Федір Михайлович Достоевський, який довгий час відбував покарання в Сибіру і вважав, що найстрашнішим покаранням для засудженого є відлучення від церкви. Анастасія Узорешительниця є покровителькою засуджених, це свята, що полегшувала або "разрешала" страждання засуджених.

Освячення закладного каменя провів Архієпископ Чернігівський і Новгород-Сіверський Амвросій. Опікується будівництвом храму в жіночій колонії заступник голови департаменту Наталія Калашник. Вона була присутньою на урочистій церемонії закладення першого каменя.

Підсумовуючи викладений у статті матеріал, хочеться зазначити, що всі п'ять новозбудованих храмів Чернігова є помітним явищем у духовно-просвітницькому житті міста і, попри невелику їх кількість, невеликі розміри і скромне оздоблення, вони варті уваги як з архітектурної і містобудівної, так і з історичної та мистецької точок зору. Маю надію, що зібраний мною матеріал буде в пригоді дослідникам для подальшого вивчення цієї теми, адже поява цієї статті далеко не випадкова і пов'язана з повною відсутністю публікацій на згадану тему. Можливо, на сьогодні цей матеріал і не викликає суттєвого інте-

ресу, але з часом, з роками, без сумніву, це питання стане актуальним.

Користуючись нагодою публікації, висловлюю величезну і щиру подяку настоятелю храму Св. Феодосія Углицького і храму-комплексу Усіх Святих Чернігівських отцю Петру Казновецькому, настоятелю храму Архістратига Михаїла отцю Іоану (Івану Яремі), настоятелю храму-комплексу 2000-ліття Різдва Христового отцю Анатолію (Товстогону), настоятелю Свято-Миколаївського храму отцю Петру (Квашніну) за те, що вони люб'язно надали інформацію про свої храми, своє життя, відповівши на всі мої запитання.

Статья посвящена православным храмам, которые были возведены в Чернигове за последние 18 лет – период, когда Украина получила независимость. Исследуется архитектура, экстерьер и интерьер (живопись, иконостасы), а также градостроительная роль новых храмов.

This article is devoted to orthodox temples, that were built for the last 18 years – a period of ukrainian independence. Investigation is about architecture, decorations of interior and exterior (wall painting, iconostasises), and also town – planing role of newbuilding temples.

РОДОВІД КИЇВСЬКОГО МИТРОПОЛИТА ГАВРИЇЛА КОЛЕНДИ

Стаття на підставі різноманітних джерел реконструює генеалогічне древо відомої шляхетської родини Гавриїла Коленди (1606-1674), греко-католицького митрополита Київського, Галицького та всієї Руси. За перше століття існування цієї родини (друга половина XVI ст. – друга половина XVII ст.) її презентують 15 відомих нам осіб, які проживали на теренах Великого князівства Литовського. З початку XVII ст. маєтки родини були розташовані, головним чином, у Віленському воєводстві. Службова кар'єра, матрімоніальні зв'язки з провідними шляхетськими родинами Білорусі, Литви та України свідчать про високий статус родини Коленд у сучасній їм суспільній ієрархії. З кінця XVI ст. родина брала активну участь у релігійному житті Великого князівства Литовського та Речі Посполитої.

Ключові слова: родовід, київський митрополит, Велике князівство Литовське, Коленда.

У середині XVII ст., коли уніатська церква Речі Посполитої була поставлена перед перспективою цілковитого знищення, її очолив архієпископ Гавриїл Коленда (1606-1674) – настоятель Супрасльської лаври, протоархімандрит (генерал) ордену святого Василія Великого, митрополит Київський, Галицький та всієї Руси. Владика з найвищою для свого часу богословською і філософською освітою, архімандрит Березвецького, Тороканьського та Ліщинського монастирів, архієрей Полоцької, Вітебської й Мстиславської уніатських єпархій Гавриїл Коленда ще за життя свого попередника митрополита Антонія Селяви (+1655) став фактичним зверхником греко-католицької церкви Речі Посполитої. Унія під його проводом не тільки не припинила свого існування в роки Хмельниччини та Руїни, на що сподівалися представники ворожих конфесій, а навпаки, зміцнила свої позиції на теренах Білорусі та Правобережної України. За заслуги перед греко-католицькою церквою митрополит Коленда отримав від своїх сучасників лаконічну, але красномовну характеристику: «Святої Унії пастир достойний і старанний»¹, а вдячні ченці-василіяни XX сторіччя вирішили, що своїми подвигами Гавриїл Коленда заслужив гідність стати поруч митрополита Іпатія Потія².

За походженням митрополит Гавриїл (Юрій) Коленда належав до відомої родини білоруської шляхти Речі Посполитої, яка користувалася польським гербом «Белти». Приступаючи до огляду історіографії цього питання, зазначимо, що родовід митрополита Коленди, попри згадки на сторінках різноманітних видань, присвячених історії України та її Церкви (хоча б такого поважного, як «Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України» Н. Яковенко), так і не дочекався свого опрацювання серед українських науковців. Тому більшу частину історіографії, що стосується родоводу митрополита Коленди, складають дослідження польських геральдистів та вчених-істориків.

Першу спробу реконструювати генеалогію Коленд на основі достовірних джерел XVII ст. зробив львівський єзуїт Каспар Несецький у другому томі свого гербовника «Корона Польська при золотій вольності»³. К. Несецький, базуючись на повідомленні литовського хроніста Войцеха (Альбрехта) Кояловича, прямо по-

---

© Іваненко-Коленда Сергій Іванович – аспірант Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г.Шевченка.

в'язав походження родини Коленд з легендою про герб „Белти”, який був принесений до Польщі з Моравії ще у IX сторіччі.

Гербовник К. Несецького цінний тим, що у ньому про митрополита Коленду, його батька, братів, членів родини наводяться характеристики-спогади їх сучасників, які були головним джерелом інформації для К. Несецького. І це не дивно, адже на той час Коленди вже входили до лав заможної шляхти, займали важливі посади в системі державного (як регіонального, так і центрального) управління і навіть побували в сенаторському колі Речі Посполитої.

Як і вся праця К. Несецького, значна частина родоводу Коленд наповнена короткими, але вишуканими похвалами на честь митрополита Гавриїла Коленди та його родичів. Окрім зверхника уніатської церкви, автором особливо відзначено його батька – віленського земського писаря Яна Коленду, від якого починається перелік представників родоводу. Проте К. Несецький зовсім нічого не повідомляє про їхніх давніших предків. Пояснюється це тим, на нашу думку, що до середини XVII ст. (до часу діяльності митрополита Гавриїла та його брата Еноха, дерптського воєводи) Коленди не були відомі широкому загалу Речі Посполитої. Тому довгий час до знайдення і дослідження родинних архівів шляхтичів Коленд давніші предки зверхника уніатської церкви були для його біографів, геральдистів та істориків “terra incognita”. Фактично, інформація К. Несецького про родовід, що нас цікавить, не виходить за межі XVII ст. і завершується нащадками митрополичого брата – Михайла Коленди, віленського земського судді.

Протягом наступного XIX ст. Коленди не тільки не дочекалися присвячених їм спеціальних монографічних робіт, але й жодного разу не згадувалися на сторінках відповідних біографічних та генеалогічних довідників. Майже через 200 років після К. Несецького на Коленд звернув увагу Северин Уруський, відвівши їхньому родоводу трохи більше однієї сторінки у своєму “Гербажі польської шляхти”⁴. Незважаючи на досить малий обсяг свого дослідження, він суттєво розширює коло інформації про родину уніатського зверхника всієї Русі.

С. Уруський у розповіді про батька та братів митрополита Гавриїла Коленди частково дублює повідомлення з гербовника К. Несецького. У той же час, набагато цікавішими і несподіванішими є його згадки про матір митрополита – Маріанну Подбіпенту та митрополичого діда – Михайла Григоровича Коленду, якого у “Гербажі польської шляхти” було взято за родоначальника („протопласта роду”).

С. Уруський у своєму викладі родоводу Коленд активно використовував різноманітну літературу та доступні для нього джерела (постанови державних сеймів та повітових сеймиків Речі Посполитої), до яких у його гербажі подано відповідні відсилання. Це значно підсилює наукову цінність дослідження. Відомості С. Уруського, що базуються на актових матеріалах, вельми корисні, проте надзвичайно розрізнені. У своїй більшості вони стосуються окремих персоналій, згаданих автором “Гербажу польської шляхти” тільки тому, що протягом XVIII – XIX сторіччя вони носили прізвище Коленда (Kolkda). З цього приводу дуже важко, а інколи навіть неможливо ідентифікувати згадувані С. Уруським історичні особи, відтворити їхні родинні зв'язки та об'єднати їх у єдиний безперервний родовід.

Протягом XX ст. як найбільш відомому представнику родини митрополиту Гавриїлу Коленді присвятили окремі біографічні нариси Маріан Рехович у Польському біографічному словнику⁵ та отець-василіянин Іван Іринеї Назарко у “Записках ЧСВВ (Чину Святого Василя Великого)”⁶. Проте, що стосується родоводу уніатського зверхника митрополита Київського, Галицького та всієї Русі Гавриїла, то, у кращому випадку, автори цих біографічних нарисів називають лише імена його батьків.

У сучасній українській історіографії дослідженню проблеми родоводів панівного класу в Україні присвятила свою монографію Н. М. Яковенко⁷. Що ж стосується проблеми походження церковних ієрархів, зокрема митрополита Коленди, то про його предків Н. М. Яковенко висловила припущення, що вони також, як «предки церковних ієрархів – Гзелі, Заборовські, ...Кроковські та багато інших...

– починали свій «український родовід»...зі служб Острозьким, Заславським, Збараським, Корецьким, Вишневецьким, Чорторійським чи Сангушкам»⁸. Це твердження потребує детального розгляду. Цілковито можливо, що предки Пізелів, Заборовських, Кроковських та багатьох інших церковних ієрархів справді починали свій український родовід зі служб Острозьким, Заславським, Збараським, Корецьким, Вишневецьким, Чорторійським чи Сангушкам. Однак стосовно митрополита Коленди ця гіпотеза не зовсім припустима, бо достовірно відомо, що його родовід був започаткований на білорусько-литовських землях Речі Посполитої. Зокрема, його предки протягом XVI ст. були служебниками польського короля Сигізмунда-Августа та князів Радзивіллів як Біржанської (литовської), так і Несвізької (білоруської) ординацій. Що ж до стосунків родини митрополита Коленди із Вишневецькими, то документально підтверджуються їх не тільки службові відносини, до того ж родинні зв'язки, а саме: троюрідна сестра Гавриїла Коленди Катерина-Євгенія Скумін-Тишкевич була дружиною князя Януша Вишневецького, брата Ієремії (славнозвісного Яреми) Вишневецького. Тобто король Михайло Корибут Вишневецький доводився у четвертому коліні племінником митрополита Гавриїла Коленди. Цей факт пояснює приязне ставлення Михайла Корибута Вишневецького (українського князя на троні королів Речі Посполитої) до Гавриїла Коленди (шляхтича Речі Посполитої на престолі українських митрополитів). Якщо ж торкатися початку «українського родоvodu» Коленд, то саме зверхник уніатської церкви Гавриїл Коленда його й започаткував своїм титулом «митрополит Київський, Галицький та всієї Руси».

Наше завдання полягатиме в тому, щоб на основі праць попередників, а особливо на підставі аналізу друкованих і рукописних джерел, реконструювати генеалогічне древо цього помітного в історії Речі Посполитої шляхетського роду і простежити його кар'єру протягом XVI-XVII ст. Для відтворення якнайбільш повного родоvodu митрополита Гавриїла Коленди було залучено численний актовий матеріал Національного історичного архіву Білорусі (НІАБ) у Мінську. Основний корпус рукописних джерел НІАБ з цієї тематики (персональні справи шляхтичів Стадницьких-Коленд) зберігається у фондах Мінського дворянського депутатського зібрання (далі – Мінське ДДЗ). Частина приватної документації митрополита Гавриїла Коленди потрапила до Центрального державного історичного архіву України у м. Львові. Тут варто виділити фонд №201 «Греко-католицька митрополіча консисторія м.Львів (1806-1945)», у якому зовсім несподівано віднаходимо цінну збірку рукописів XVI – XVII ст., що мають першорядне значення для реконструкції родоvodu митрополита Гавриїла Коленди. Зокрема, це заповіти його батька Яна Михайловича та рідного брата Михайла-Костянтина, купчі та дарчі записи на нерухомість і різного роду майнова документація представників їх фамілії.

Під час пошукової роботи у РГАДА (Російському державному історичному архіві древніх актів у Москві) було виявлено найдавніші джерела, що стосуються проблеми походження митрополита Гавриїла Коленди. Насамперед, це архівні пам'ятки XVI ст., які містяться у фонді №389 «Литовская Метрика» РГАДА, а саме: рукописні угоди про заставу та купівлю-продаж маєтків, що були зроблені предками митрополита Коленди протягом XVI ст. Окремі важливі папери (закладні на маєтки та інше) знайдено у Литовському державному історичному архіві у Вільнюсі, зокрема, у фондах шляхтичів Коленд та князів Радзивіллів Несвізької лінії.

Початок родоvodu Коленд

Оскільки жодна людина на землі не здатна повністю дослідити початок свого родоvodu у зв'язку з відсутністю достатньої кількості інформаційних джерел, то з цієї ж причини, безумовно, на сьогодні у дослідженні початкової стадії родоvodu митрополита Гавриїла Коленди продовжують залишатися значні лакуни.

На білоруських землях це прізвище вперше згадується ще на сторінках давньоруських літописів. Зокрема, це сталося 1044 року, коли великий київський князь Ярослав Мудрий приєднав до своїх володінь білоруське місто Новогрудок та

призначив у ньому своїм намісником дружинника Коляду⁹. Цілком можливо, що саме цей Коляда і є повноправним родоначальником («protoplastus») шляхетської родини митрополита Гавриїла.

Після інкорпорації Білорусі до складу Великого князівства Литовського, Коленди (Коляди) почали служити литовським господарям. Славнозвісна «История Русов или Малой России» повідомляє нам про «полковника Колядича», котрий на рубежі XIV-XV сторіч перебував на службі українського князя Венцеслава Светольдовича. Він зі своїм військом захищав Литовську Русь від німецьких хрестоносців і зробив при цьому «значні послуги» королю Владиславу Ягайлові та всьому його королівству¹⁰. Ось як розповідає про це невідомий автор «Истории Русов»: «Коли у 1401 році від магістра хрестоносців Магнуса, опісля багатьох з ним сутичок і замирень, прислані були до короля Владислава з нарочитим посланцем два закривавлені мечи, що по тогочасному звичаю означало рішучу і жорстоку війну і виклик на неї, то за повелінням королівським князь Венцеслав з'єднавшись з військом польським і литовським, пішов разом з ними в наступ на хрестоносців поблизу міста Динабурга (*зараз Даугавпілс, Латвія*) і вдаривши їх руськими своїми списами, привів їх у смятіння і завдав їм рішучої поразки.»

Король Владислав Ягайло був надзвичайно задоволений і вдячний українському князю Венцеславу та його «руському воїнству» (серед якого був і «полковник Колядич») за такі їхні «важливі послуги» і нагородив їх різними почестями та подарунками. А коли від чинів литовських були зроблені деякі замах на привілеї та маєтності чинів руських та їхнього лицарства, то король Владислав 13 квітня 1409 року видав привілей-підтвердження на пакти з'єднання народу та лицарства Руського з народом та лицарством Польським і Литовським: «Бути їм як рівний з рівними і вільний з вільними вічно і непреложно.» Це військове братерство русько-польського лицарства закріпилося в дарованому праві користуватися руському лицарству гербами польської шляхти.

Ось так за Колядичем та його нащадками заховався польський герб «Белти», який був принесений до Польщі з Моравії ще у IX сторіччі. Типовий герб «Белти» виглядає так: «на червоному полі щита – три схрещені срібні стріли (белти). Середня стріла направлена наконечником догори, бокові стріли – наконечниками донизу. Над середньою стрілою розміщується хрест. Щит увінчаний лицарським шоломом і шляхетською короною. В шоломі над щитом – п'ять страусових пір'їн»¹¹. «Користується гербом «Белти» рід Коленда у Великому Князівстві Литовському»¹² – пише польський хроніст Каспар Несецький у своєму вищезгаданому гербовнику «Корона Польська при золотій вольності».

Деякі геральдисти висловлюють думку про те, що хрест у гербі з'явився лише у XVII ст., коли Гавриїл Коленда зайняв посаду митрополита. Тому у геральдично-генеалогічній літературі такий герб з хрестом прийнято називати Коленда (від прізвища роду, котрий використовував згаданий варіант) або «Белти» змінений¹³. Це підтверджується також печатками митрополита Гавриїла Коленди та його брата Михайла, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у м. Львові.

Є підстави стверджувати, що Коленди брали участь у Грюнвальдській битві, оскільки, за свідченням Каспара Несецького, 15 липня 1410 року серед непереможних прапорів польсько-литовського війська майоріла й хоругва з гербом «Белти». За свої заслуги, проявлені під час війни та миру, Коленди були вшановані земельними володіннями на теренах Великого князівства Литовського, переважно у Віленському воєводстві. Ці маєтки заховалися за їх нащадками, імена котрих неодноразово згадуються на сторінках «Литовської Метрики». Саме тут знаходимо про них найдавнішу архівну згадку, що міститься у привілеї князя Казимира Ягелончика на земельне та грошове жалування, виданому 1486 року. Як свідчить цей документ XV ст., у якому, зокрема, відзначена посада та ім'я привілейованого – королівський конюх Коледа¹⁴, предки митрополита Гавриїла Коленди не зневажали служби при дворі монархів Польщі та Литви.

На жаль, наші відомості про королівського конюха Коледу обмежуються лише цією архівною звісткою. З наступного покоління родоводу нам відомий тільки конюшок Коледа, про якого в єдиній архівній згадці початку XVI ст. маємо ще менше інформації, ніж про його батька. В середині XVI століття представники родини з'являються на суспільно-політичній арені Великого князівства Литовського, а саме: **Федір Коленда** – найдавніший із згаданих автором “Гербажу польської шляхти”¹⁵ представник роду, який 1550 року був Віленським городничим; **Ян Колядич** – зем'янин господарський, 1557 року згадується як суддя Гродненського повіту; **Василій Коледа**, 1565 року – служебник пана підскарбія Великого князівства Литовського, 1584 року – успадкував маєтки Гвозно та Юдково; **Ігнатій** – 1584 року, залишив синів Андрія та Станіслава.

Проте треба зазначити, що встановити родинний зв'язок вищезгаданих осіб (окрім Федора) із предками митрополита Гавриїла Коленди, донині немає ніякої можливості. До того ж, оскільки дослідницькі можливості не дозволяють повністю простежити всі відгалуження цікавлячого нас роду, то головна увага була приділена дослідженню генеалогії тільки тієї гілки Коленд, до якої належав митрополит Гавриїл Коленда.

Перше покоління родоводу Гавриїла Коленди

1 – Григорій Коленда – перший достовірно відомий нам прадід (по чоловічій гілці) митрополита Гавриїла Коленди. На жаль, окрім його імені, відомо тільки те, що він був батьком королівського служебника Михайла Григоровича Коленди.

2 – Коленда Федорович – віленський державця (1551-1558) –
– вітчим **Михайла Григоровича Коленди**.

Друге покоління (гілка Григорія Коленди)

3/1. – Михайло Григорович Коленда (Kolkda, Коледа) – рідний дід митрополита Гавриїла Коленди. Втраченого батька Григорія, відомостей про якого нам поки що розшукати не вдалося, Михайлу Коленді замінив вітчим Коленда Федорович, котрий у 1551-1558 роках займав значну посаду державця Вільни – столиці Великого князівства Литовського.

Документально підтверджується, що з середини XVI ст. Михайло Григорович Коленда служив дяком у великокняжій канцелярії у Вільні, якою керував князь Миколай Янович Радзивілл (1515-1565 рр.), віленський воєвода і державний канцлер Великого князівства Литовського. Напевно, що не без участі віленського державця Коленди Федоровича, свого вітчима, Михайло Григорович отримав цю помітну посаду, яка зробила його причетним до важливих державних таємниць і стала першою сходинкою його високої ієрархічної скелі. Безумовно, це сталося тільки завдяки особистим здібностям Михайла Коленди та довірі князів Радзивіллів, котрі йому протегували протягом наступних тридцяти років, оскільки всі найважливіші посади, які обіймав за своє життя дід митрополита Гавриїла Коленди, були пов'язані з цією могутньою родиною. Миколай Янович Радзивілл (на прізвисько Чорний), як канцлер, безпосередньо сам призначав на посади своїх підлеглих – метрикантів, більшість з яких пов'язувала з господарською канцелярією все своє життя. Кандидатів на посади писарів і дяків великокняжої канцелярії починали готувати з дитячого віку, при цьому майбутні метриканти спочатку потроху приєднувалися до загальної роботи державної канцелярії, а потім починали виконувати конкретні розпорядження Великого князя і панів-рад. Роботи вистачало усім, особливо дякам, але ж і оплата праці була насправді князя – її запросто вистачало на купівлю маєтків.

Так, 23 вересня 1558 року у Варшаві король Сигізмунд-Август підписав «привілей» на ім'я дяка господарської канцелярії Михайла Григоровича Коленди¹⁶. Королівською милістю привілейованому Коленді дозволялося купити у Новгородському повіті однойменного воєводства маєтки Волковичі та Бронники, котрі були у закладному володінні його вітчима Коленди Федоровича. Загалом нічим не примітний «привілей», подібні якому численно роздавалися «з монаршої ласки» у королівській канцелярії щоденно. Якби не одна обставина. А саме: по сусід-

ству з новопрیدбаними земельними володіннями Михайла Коленди розташовувався маєток Рута, де мешкав збирач податків Новогрудського повіту Фелікс Вельяминов та його дружина Богумила Корсак – батьки майбутнього митрополита Йосифа Вельямина Рутського. Проте від 1558 року, коли Михайло Коленда купив свої маєтки, до народження майбутнього «Атланта Унії» – митрополита Йосифа Рутського, залишалося майже два десятиріччя, і, судячи з архівних документів, діти Михайла Григоровича Коленди родилися також не раніше цього строку.

У найближчі ж роки митрополичих предків чекали сльози і кров, страждання і смерть близьких та найдорожчих їм людей. На порозі їхнього життя стояла жахлива середньовічна Лівонська війна (1558-1582), яка супроводжувалася чумою, голодомором, людожерством.

На початок військових дій між Литвою та Московією королівський службеник Михайло Коленда вже входив у ближнє оточення Сигізмунда-Августа, безпосередньо виконуючи накази короля. 1565 року, коли після перших баталій Лівонської війни виникла потреба зробити черговий «попис» війська Великого князівства Литовського, Михайло Коленда волею монарха направляє в діючу армію „польним писарем”. Поява цієї посади була наслідком змін, що відбулися у війську в перші роки Лівонської війни. Однак своїм корінням уряд „польного писаря” сягає давніших часів. Ще 1529 року статут Великого князівства Литовського передбачав наявність у війську при гетьмані спеціального писаря, до компетенції якого входило завідування військовою документацією, а саме: складання реєстрів (списків) військово-зобов’язаної шляхти, що з’являлася на збір війська „у полі”, а також вказання “почтов” (загонів), масті та клейма коней цієї шляхти. Головним обов’язком польного писаря у Лівонську війну стало ведення реєстрів “людей служебних”. Крім того, на польного писаря були покладені функції військового казначея – він керував видаванням “служебним людям” їх платні, вів відповідні реєстри, приймав та зберігав “квити” (розписки в отриманні грошей).

Писар польний призначався безпосередньо господарем Великого князівства Литовського. Ця посада, офіційно затверджена 1562 року, виводила її власника з-під влади гетьмана, який керував військом. І, мабуть, не випадково з’явилися поруч польний писар Михайло Коленда та найвищий гетьман литовський Миколай Юрійович Радзивілл (на прізвисько – Рудий) – двоюрідний брат Миколая Яновича Радзивілла Чорного. Історичною пам’яткою їх сумісної служби залишився «Реєстр попису Войска господарского Великого Князьства Литовского, которое се пописовало збираты и пописоваты в Ракове року от нароження Сына Божого тысеца пятьсот шестьдесят пятого месяца июля девятого дня за гетманства и sprawy его милости пана Миколая Радывила, воеводы Троцкого, гетмана Найвышшаго Великого Князьства Литовского, старосты Мерецкого, державцы Лидского, а пописано тое войско через мене Михала Григорьевича Коле(н)ду, служебника Его Королевской Милости». Донині “Попис війська Великого князівства Литовського 1565 року” є одним з основних джерел для дослідження чисельності, розселення та етнічно-релігійного складу українських, білоруських та литовських феодалів, а також розміщення їх землеволодінь на теренах Великого князівства Литовського.

«Попис» війська проходив з 9 липня по 15 жовтня 1565 року «в полі» між білоруськими містами Раковом і Трабами. Оскільки в розумінні середньовічного суспільства тільки шляхтичі були справжніми захисниками держави, себто несли «земську оборону» – військову службу зі своїх маєтків, то, зрозуміло, знаходимо у «Пописі війська 1565 року» і Коленду Федоровича, котрий 24 серпня 1565 року поставив у військо зі своїх маєтків «з Обачин, з Войное, з Белое» двох вершників, озброєних списками: «2 коні збройно з оцепом»¹⁷.

Рік 1565 був особливим у житті Великого князівства Литовського і в долі митрополичого діда. В цьому році помер його багаторічний патрон і покровитель – Миколай Янович Радзивілл Чорний, стрієчний брат якого Миколай Юрійович

Радзивілл Рудий (1512-1584) перейняв від померлого брата посади віленського воєводи і державного канцлера, що дало йому право займати перше місце в сенаті (серед панів-рад) Великого князівства Литовського. Поруч із Миколаєм Радзивіллою Рудим знову, як свідчить «Попис надворної хоругви», бачимо Михайла Коленду.

Наступний «Попис війська Великого князівства Литовського» був зроблений уже 1567 року за гетьманства Григорія Олександровича Ходкевича. Михайло Григорович Коленда на той час встиг передати свої повноваження «польного писаря» якомусь Степану Якимцю.

«Попис 1567 року» розповідає нам, що «месяца октября 4 дня 1567 года Михаил Григорьевич Коле(н)да з ыменя своего *Лянян* в повете Ковенском, а з выслуги своее *Виркник* в том же повете выслал слуг своих кони 2 збройно – панцирь, прилбица, а зброя бляхова, тарч, др., прислал на свое место в войско слугу Беняша Ждановича, а сам служит пану воєводе Виленскому. Он же ставил в войско одного драба (пішого воїна) з ручницею”¹⁸. З цього тексту дізнаємося, що дід митрополита Коленди, окрім двох маєтків у Новоградському повіті однойменного воєводства, куплених 1558 року, мав ще два маєтки у Ковенському повіті Троцького воєводства, з котрих було мобілізовано до війська четверо добре озброєних воїнів у панцирах: троє вершників та один піхотинець. А сам Михайло Коленда на той час, напевно, вже готувався з Миколаєм Радзивіллою Рудим їхати до Любліна протестувати проти славнозвісної унії (1569) з Польщею, затіяти противниками якої, як відомо, були князі Радзивілли. Цілком можливо припустити, що саме в ті часи Михайло Григорович Коленда розпочав будівництво своєї столичної оселі з обширними службовими приміщеннями на «руській половіці» Вільна, в котрій народилися й повиростали його діти та онуки, серед яких згодом був і уніатський митрополит всієї Руси.

1574 року у маєтку Рута Новоградського повіту однойменного воєводства в родині Фелікса Вельямина і Богумили Корсак народився син – майбутній митрополит Йосиф Вельямин Рутський. Батьки хлопчика, хоча й сповідали кальвінізм, на той час модний у Великому князівстві Литовському, однак охрестили немовля у православної вірі на ім'я Ян (Іоанн). Майже водночас дружина Михайла Коленди, власника сусіднього маєтку Волковичі, Ганна Скумін-Тишкевич також народила сина, якого теж охрестили Яном.

1579 року королем Речі Посполитої, войовничим Стефаном Баторієм була надана Михайлу Григоровичу Коленді нова почесна дідницька посада: «войський трокського воєводства». Цілком можливо, що це було зроблено не без клопотання трокського воєводи, яким на той час був князь Миколай Радзивілл Рудий. І наприкінці Лівонської війни, отримавши за свої ратні подвиги багате Ошмянське старство у Білорусі, престарілий князь Радзивілл, напевне, знову згадав свого старого військового товариша і призначив Михайла Григоровича Коленду своїм підстаростою в старостві, чим дарував йому майже необмежену судову владу над людьми посполитими в Ошмянському повіті Віленського воєводства.

Однак і сам Михайло Григорович не забував благодіяти своїм соратникам. Є всі підстави стверджувати, що саме клопотанням «пана військового Троцького» його слуга Беняш Жданович, котрий 1567 року був посланий на місце Коленди служити до надворної хоругви, пізніше став намісником при новоградському воєводі Скуміну-Тишкевичу. Відомий сенатор Речі Посполитої Федір Іванович Скумін-Тишкевич доводився рідним братом Ганни – дружини Михайла Григоровича, тобто був швагром Коленди. Тому, і про це свідчать архівні матеріали, нащадки Федора Скуміна-Тишкевича: єдиний син Януш та єдина онука Євгенія-Катерина, протягом життя були в приязних стосунках із нащадками Михайла та Ганни Коленд.

От, власне, і все, що відомо з архівних джерел про діда (по батьковій лінії) митрополита Гавриїла Коленди. Хіба висловити припущення, що маєтки Меречь-Олешківський та Меречь-Конвалішки, котрі входили до володінь родини Ко-

ленд, також були придбані не без допомоги князя Радзивілла. Тому що серед своїх величезних латифундій цей магнат мав ще й Мерецьке староство.

Через два роки після підписання Ямпільського мирного договору (1582) з Москвою, котрий поклав край Лівонській війні, князь Миколай Юрійович Радзивілл, який уже напевно за 72 роки свого життя із Рудого перетворився на Сивого, відійшов з цього світу. А 12 грудня 1586 року в Гродно несподіванно помер король Стефан Баторій. Героїчна епоха канула в Лету. Прихід до влади нової королівської династії Ваза в особі шведського принца, який став королем Сигізмундом III, обіцяв Речі Посполитій великі потрясіння. І ніколи їй було фіксувати в аналах історії подальше життя «служебника» своїх померлих монархів.

Хочеться вірити, що останні роки життя Михайло Григорович Коленда провів у мирній тиші своєї домашньої оселі, оточений турботою і увагою люблячої родини, а також повагою і шаную добрих сусідів. Без сумніву, виховавши своїх синів Яна, Юрія, Григорія та Федора у християнській вірі. І до сього дня про це свідчать пом'яники (синодики) Супрасльської лаври та Віленського Свято-Троїцького монастиря.

Роки смерті Михайла Григоровича Коленди та його дружини Ганна Скумін-Тишкевич, на жаль, невідомі.

Третє покоління роду (гілка Михайла Григоровича)

4/3 – Юрій, 1594 року згадується у дарчому записі на маєток своєї матері, Ганни Скумін-Тишкевич.

5/3 – Федор, 1594 року згадується у дарчому записі на маєток своєї матері, Ганни Скумін-Тишкевич.

6/3 – Григорій, +1604 року згадується у пом'янику (синодику) Супрасльської лаври.

7/3 – Ян Михайлович Коленда. Джерела не дозволяють точно встановити рік його народження. Найвірогідніше, це сталося наприкінці 70-х – початку 80-х років XVI сторіччя. Ян був молодшим сином Михайла Григоровича Коленди і Ганни Скумін-Тишкевич. По материній лінії він належав до сенаторської родини Речі Посполитої. Ян Коленда, також як і його брати, вперше згадується 1594 року у дарчому записі своєї матері, Ганни Скумін-Тишкевич, на її маєток Мереч-Монк-гирдовський, куплений нею 1581 року.

На початку XVII ст. Ян Михайлович Коленда одружився з Маріанною (Мариною), дочкою Григорія Івановича Подбіпенти та Анастасії Тишкевич. Батьки Маріанни походили із старовинних родин руської шляхти Великого князівства Литовського. Дід Маріанни Григорівни Іван Подбіпента протягом 60-х років XVI ст. служив «товаришем», тобто офіцером, у роті знаменитого героя Лівонської війни Філона Семеновича Кміти, хорунжого Оршанського, старости Чорнобильського. Цілком вірогідно, що саме під час цієї війни Іван Подбіпента познайомився з польним писарем Михайлом Колендою, за сина якого згодом, за старим шляхетським звичаєм, вийшла заміж його онука Маріанна.

1608 року шляхта Віленського воєводства вибрала Яна Коленду кандидатом на вакантну посаду писаря Віленського земського суду. Король Сигізмунд III, безумовно, враховуючи заслуги його батька – королівського служебника Михайла Григоровича, затвердив Яна Михайловича на цей уряд¹⁹, незважаючи на те, що на нього, окрім Коленди, претендували ще троє кандидатів. Цю посаду він обіймав усе своє життя, хоча й інколи (як наприклад, у 1619 р.) бував депутатом Головного литовського трибуналу від Ошмянського повіту.

Ян Михайлович та його дружина Маріанна Григорівна були дуже віруючими людьми. Свого первістка вони охрестили Юрієм²⁰ на честь святого великомученика Георгія та в пам'ять про стрія Юрія Михайловича (батькового рідного брата). В родині Коленд, окрім Юрія, підросло ще семеро дітей²¹ – троє хлопчиків: Енох, Ілля та Михайло і четверо дівчат: Ганна, Катерина, Іустинія та Варвара, яких батьки виховали у заповідях християнської любові. Велика побожність подружжя Колендів проявлялася ще й у тому, що протягом свого життя вони з вели-

кою повагою ставилися до церкви та її священників і неодноразово жертвували значні кошти й нерухому власність ченцям-василіянам Віленського Свято-Троїцького монастиря²². Крім того, Ян Коленда щороку запрошував греко-католицьке духовенство на свята Різдва Христового, Різдва Богородиці й на Великдень у свій родинний маєток Мереч-Олешківський для Богослужіння у місцевому храмі²³.

Саме в той час, коли Юрій Коленда остаточно прийняв намір вступити до Василіянського ордену, його батьки, з великої вдячності Богу за направлення сина на стезю спасіння, на свої кошти розпочинають будівництво родинної каплиці у Віленському Свято-Троїцькому монастирі. Ця каплиця (яка існує й нині) з вівтарем на честь Воздвиження Чесного Хреста Господнього була прибудована до південної сторони собору Святої Трійці, зведеного ще 1514 року князем Костянтином Івановичем Острозьким. Своїми фундаторами каплиця була забезпечена всіма необхідними для Богослужіння «церковними апаратами». У вівтарі каплиці на престолі лежала прикута до нього ланцюгом пергаменна книга, до якої були вписані імена всіх членів родини як живих, так і вже померлих на той час. Будівництво каплиці було завершено до Великодніх свят 1628 року. Під вівтарем цієї каплиці, з благословіння митрополита Йосифа Рутського, батьки Гавриїла Коленди споруджують родинну крипту для себе, своїх дітей і нащадків свого роду.

Для підтримки каплиці у належному для Богослужіння стані та задля матеріального забезпечення отців-василіян, віленський земський писар Ян Коленда подарував Свято-Троїцькому монастирю ще один свій будинок у Вільні «на Шерей-пишках» і три тисячі злотих. Його дружина Маріанна – ще 800 злотих особисто від себе пожертвувала на цю душеспасительну справу. За ці пожертви отці-василіяни на вічні часи забов'язалися кожну середу та п'ятниці відправляти Богослужіння за здоров'я та спасіння фундаторів Коленд, а також їхніх дітей і нащадків. По суботах, також вічними часами – отці-василіяни були забов'язані відправляти панахиди (поминальні Богослужіння) за спокій душ померлих предків Яна Михайловича Коленди, Маріанни Григорівни Подбіпенти та всіх представників їхнього роду, тіла яких ченці-василіяни забов'язалися приймати та погребати у крипті згідно з „грецьким” обрядом²⁴.

Це й було зроблено з тілом самого фундатора, коли 1645 року на судових рочках Михайлівських його милість пан Ян Коленда, писар земський Віленський, не досудивши тих судових років, помер. Згідно із заповітом небіжчика, його сини стали спадкоємцями численних маєтків, котрі знаходилися у різних повітах Великого князівства Литовського²⁵.

Четверте покоління (гілка Яна Михайловича Коленди)

8/7 – Юрій (Гавриїл). – Народився 1606 року у родинних добрах своїх батьків. 1624 року вирішив вступити до Василіянського ордену²⁶. В чернецтві прийняв архангельське ім'я Гавриїл (Габріель). Новиціат відбув у 1625–1626 рр. у Битеньському монастирі (нині – Брестська обл., Білорусь).

1627 року як здібний вихованець новиціату Коленда отримує спеціально надану для подальшої освіти стипендію папи римського Урбана VIII і вирушає до Східної Пруссії вивчати філософію в Папському Місійному колегіумі м. Браунсберг (нині – м. Бранів, Польща). Повернувшись 1630 р. з Браунсберга, три роки студіює теологію у Віленському Папському колегіумі. 28 березня 1633 року Гавриїл Коленда був висвячений на священника. Того ж року від'їжджає до Австрії, де три роки поглиблює свої знання богослов'я, логіки та філософії в стінах Віденського університету. Після віденських студій отець Гавриїл 1 грудня 1636 р. був зарахований на трирічний курс навчання в Грецькій колегії св. Афанасія у Ватикані. 24 листопада 1639 р. закінчив навчання і виїхав із Рима додому²⁷. Невдовзі після повернення стає настоятелем щойно створеного монастиря на честь Різдва Богородиці в Березвечі Полоцької архієпископії.

1645 року після смерті батька отримав у спадщину маєток Боярок. 1652 р. – архімандрит Гавриїл Коленда був проголошений коад'ютором (заступником з правами наслідування) Полоцького архієпископа²⁸. 1653 р. – висвячений на єпис-

копа Мстиславського, водночас призначений адміністратором Київської митрополії і архімандритом Ліщинського монастиря у Пінську. Після смерті митрополита Антонія Селяви (+1655), стає зверхником греко-католицької церкви Речі Посполитої. З 1656 р. – настоятель Супрасльської лаври. 1665 р. – офіційно отримав від папи римського Олександра VII затвердження на посаді митрополита Київського, Галицького та всієї Русі. З 1667 р. – генерал Василянського ордену (протоархімандрит чину святого Василя Великого). Помер 11 лютого 1674 року в Супрасльській лаврі. Тіло митрополита Коледи було перевезено до Полоцька, де й поховано у кафедральному соборі Святої Софії 18 лютого 1674 року.

9/7 – Енох Коленда. 1632 року – депутат Головного Литовського Трибуналу від Віленського воєводства; 1637 року – Троцький підвоєвода, одним з перших надрукував «своїм коштом» панегірик на смерть митрополита Йосифа Рутського «**Enthronisimum albo panegyryk Jozefowi Ruckiemu Metropolicie Ruskiemu 1614 in 4to w Wilnie**». З 1641 року – Віленський підвоєвода. У липні 1651 року, після битви під Берестечком, отримавши королівський привілей на Дерптське воєводство²⁹ став сенатором Речі Посполитої. Проте невдовзі був вимушений зректися цієї посади. З того часу зникає з арени суспільно-політичного життя Речі Посполитої. Енох Коленда був жонатий на княжні Марії (Маріанні) Друцькій-Соколинській, від якої мав двох синів. Від батька отримав у спадщину маєтки Мереч-Міхновський та Мереч-Морцовський і «дідовщизну» Волковичі та Бронники у Новогрудському воєводстві.

10/7 – Михайло-Костянтин. У 1634, 1635, 1642, 1650 роках згадується як депутат Головного литовського трибуналу від Віленського воєводства. У 1643-1646 роках – суддя гродський Троцький, у 1655-1667 роках – хорунжий Дерптський, дворянин короля Яна-Казимира. Після укладення перемир'я в Андрусові 1667 року став Віленським підсудком, а із 1680 року і до кінця життя був земським суддею Віленського воєводства. В першому шлюбі був одружений із Софією Адамівною Раєцькою, від якої мав двох синів: 1) Адам-Владислав (підстолий Волковиський, староста Хелховський) та 2) Матеуш-Яцек (ксьондз-домінікан). У другому шлюбі Михайло-Костянтин був одружений з Доротою Пронтницькою, від якої мав дочок: 1) Єлизавету (в шлюбі була за Василем Філіповичем, стольником Речицьким) та 2) Ганну (в шлюбі була за Мартином Швивінським).

Михайло-Костянтин отримав від батька у спадщину маєтки Смогорі, Мереч-Олешківський та Мереч-Конвалішки у Віленському воєводстві. Протягом життя набув маєтки Больценники, Каменка, Мереч-Морцовський та від короля Яна III Собеського отримав Хелховське староство, яке 1684 року заповів сину Адаму-Владиславу. Михайло-Костянтин помер 19 серпня 1685 року.

11/7 – Ілля. Згадується у 1634-1635 роках як депутат Головного литовського трибуналу від Віленського воєводства. Подальша доля невідома. Після смерті батька Яна Михайловича Коленди, згідно з його заповітом, мав отримати у спадщину маєток Дзілуни, Віленського воєводства.

12/7 – Ганна. В шлюбі була за Станіславом Бялосором, підсудком Вількомирським (1636), воєводою Мстиславським (1661). Їхній син Марціян Бялосор – єпископ Пінський і Туровський (1666-1697), архієпископ Полоцький, Вітебський і Мстиславський (1697-1707).

13/7 – Катерина. В шлюбі була за Христофором-Казимиром Уніховським, хорунжичем Мінським, секретарем (1636 р.) польського короля Владислава IV, інстигатором (прокурором) Великого князівства Литовського. 1652 року Христофор-Казимир Уніховський був послом від Речі Посполитої³⁰ до московського царя Олексія Михайловича. Син Христофора-Казимира Уніховського та Катерини Коленди – Богуслав, 1693 року був воєводою Троцьким.

14/7 – Іустинія (Justyna-Rachela)³¹. В шлюбі була за князем Владиславом-Олександром Шуйським, берестейським хорунжим, якому після його смерті 1671 року в Бересті-Литовському встановила надгробний пам'ятник³². Їхній син Францишек-Михайло, 1681 року отримав у спадщину від матері родинні добра, займав

уряди подстоля берестейського (1694), писаря гродського (1699-1702), стольника берестеського (1740), помер 1746 року.

15/7 – **Варвара**. В шлюбі була за Каспаром Керсновським.

* * *

Родовід уніатського митрополита всієї Русі Гавриїла Коленди був започаткований на рубежі XV – XVI сторічч. У другій половині XVI – початку XVII ст. полонізовані представники роду, об'єднані гербом «Белти»³³, для того, щоб відокремитися від багатьох інших репрезентантів прізвища Коледа, стали називатися Колендами.

З часу своєї появи у Великому князівстві Литовському, Коленди належали до дрібної шляхти. Провінційність та православність роду зумовили його неможливість потрапити до кола видатних королівських посадовців та державців прибуткових староств, що довгий час стримувало ріст політичної та економічної потуги предків митрополита Гавриїла Коленди. Проте, один з перших, достеменно відомих нам засновників родоводу – Михайло Григорович Коленда – 1567 р. вже володів принаймні двома власними маєтками, з яких ставив до війська трьох «коней» (вершників) і одного «драба» (пішого воїна). Його вітчим, віленський державця Коленда Федорович, 1565 року володів трьома маєтками, які належали йому з умовою ставити до війська двох «коней» (вершників).

Протягом XVI ст. Колендам так і не вдалося перетнути межу між середньою і багатою шляхтою, оскільки їх родова власність суттєво не збільшувалася і коливалася у межах 5 – 10 маєтків. Однак, одружившись із Ганною Скумінівною Тишкевич, сестрою Федора Скуміна-Тишкевича, відомого сенатора Речі Посполитої, Михайло Григорович Коленда та його нащадки у своєму кар'єрному рості отримали підтримку стародавньої руської знаті Великого князівства Литовського. Напевно, що саме завдяки цій значній протекції з боку родичів-магнатів, Коленди з часом потрапили до сенату Речі Посполитої.

Найбільша суспільно-політична активність родини припадає на час життя й діяльності Яна Михайловича Коленди та його синів, які займали поважні уряди як регіонального, так і державного рівня й володіли маєтками у різних повітах Речі Посполитої. Тоді стався розцвіт родини, претензійністю на вищий статус та демонстрацією політичної потуги якої, напевно, мала слугувати розбудова родової Христо-Воздвиженської каплиці з усипальницею у Віленському Свято-Троїцькому монастирі. Фамільна каплиця Коленд містилася поруч каплиці їхнього ясновельможного родича, першого (за гонором) сенатора Великого князівства Литовського, віленського воеводи Януша Скуміна-Тишкевича.

Підсумовуючи вищесказане, можна ствердити, що, зважаючи на всі обставини, двом синам Яна Михайловича Коленди (Еноху та Юрію-Гавриїлу) вдалося здійснити прорив до лав магнатерії: вони отримали два місця в сенаті Речі Посполитої – Дерпського воеводи та митрополита всієї Русі. До того ж Енох Коленда займав поважні земські уряди: підвоеводи Троцького (1637) та підвоеводи Віленського (1641) і неодноразово бував обраним депутатом до Головного литовського трибуналу. Молодші брати митрополита Коленди Михайло-Костянтин та Ілля поповнили лави заможної шляхти Речі Посполитої. Михайло-Костянтин за своє життя набув один придворний уряд – дворянина короля Яна-Казимира, одне староство – Хелховське, один земський уряд – дерпського хорунжого (1655-1667) і три судових уряди: трокського гродського судді (1643-1646), віленського земського підсудка (1667-1680) та віленського земського судді (1680-1685). Також він неодноразово (разом із своїми братами Енохом та Іллею) обирався депутатом до Головного литовського трибуналу.

За перші півтора століття існування родини в ній змінилося чотири покоління, які у відомих нам джерелах репрезентують 15 осіб. Довгий час вони піднімалися крутими сходишками на верх ієрархічної скелі, аж поки в другій половині XVII ст. не досягли апогею в особах київського митрополита Гавриїла Коленди та його братів: дерпського воеводи Еноха та віленського земського судді Михайла-Кос-

тянтина. Їхня службова кар'єра, родинні зв'язки з провідними шляхетськими фаміліями Польщі та Литви, майновий стан свідчать про досить високий статус родини у сучасному їм суспільному середовищі.

Народжені в поважній шляхетській родині, вони, завдяки вдалим шлюбом, авторитету, здобутому на полях боїв, судовій діяльності, наближеності до Скумін-Тишкевичів – виразних прихильників руської шляхти, та до королів Яна-Казимира та Михайла Вишневецького, зуміли не лише збільшити власні маєтності, а й потрапити до політичної еліти Речі Посполитої, стати одними з тих, хто міг впливати на долю власної країни.

Є підстави стверджувати, що до XVII ст. предки уніатського митрополита Гавриїла Коленди сповідали православ'я. Однак після Берестейської церковної унії 1596 року, на хвилі масової консолідації шляхетського стану Речі Посполитої, Коленди прийняли спочатку уніатство, а потім – (в особі митрополичого брата Михайла-Костянтина та його нащадків) римський католицизм.

З початку XVII ст. рід відзначився також певною активністю на поприщі релігії. Ян Михайлович Коленда та його дружина Маріанна Григорівна Подбіпента були фундаторами Віленського Свято-Троїцького монастиря, їхній син Юрій-Гавриїл у часи Хмельниччини та Руїни став зверхником уніатської церкви Речі Посполитої.

Протягом XVI – XVII ст. через руки належних до роду осіб пройшло 17 (у тому числі одне староство) поселень, переважна більшість яких знаходилася у Віленському воєводстві. По два поселення зафіксовано у Новогрудському повіті однойменного воєводства та Ковенському повіті Троцького воєводства, по одному поселенню знаходилося у Слущькому повіті Мінського воєводства та Гродненському повіті Троцького воєводства. Найдавніші маєтки були в Білорусі, у найбільшому скупченні володінь стародавніх родин руської знаті Великого князівства Литовського. Деякі земельні володіння становили «ыменья», вислуги, купівлі, а деякі (як наприклад, Хелховське староство) виникли в результаті залюднення вже наявних ґрунтів. Довгий час маєтки родини майже не розпродувалися, проте часто дробилися серед численних спадкоємців під час розподілів.

З часом рід Коленд значно розрісся, що неминуче призвело до розпорошення майна, ощадливо накопиченого першими поколіннями родини, серед великої кількості нащадків. Протягом XVIII ст. більшість їхніх родинних маєтків шляхом перезакладання перейшло в чужі руки, внаслідок цього Коленди знову потрапили до лав дрібної шляхти.

1. *Niesiecki K.* Korona Polska przy ziotej wolnoŃci.– Lwyw, 1738.– Т. 2.– S. 558.
2. *Назарко І.* Київські і Галицькі митрополити. Біографічні нариси (1590-1960). Записки Чину Святого Василя Великого (далі – ЗЧСВВ).– Рим, 1962.– С. 57.
3. *Niesiecki K.* Korona Polska przy ziotej wolnoŃci.– Lwyw, 1728.– Т. 1.– S. 68.
4. *Uruski S.* Rodzina. Herbarz szlachty Polskiej.– Warszawa, 1910.– Т. 7.– S. 1 *Кониский Г.* История Русов или Малой России. – Москва, 1846.– С. 10.00-101.
5. *Rehowich M.* Kolenda Gabriel.// Polski Siownik Biograficzny.– Warszawa, 1936.– Т. 13.– S. 310-311.
6. *Назарко І.* Київські і Галицькі митрополити. Біографічні нариси (1590-1960). ЗЧСВВ.– Рим, 1962.– С. 51-56.
7. *Яковенко Н.* Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст.– Київ, 1993.
8. *Яковенко Н.* Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України.– Київ, 2005.– С.206.
9. *Ермалович М.* Старажытная Беларусь.– Мн., 1990.– С. 102–103, 307–310; *Татищев В.* История российской.– М; Л., 1992.– Т. 2.– С. 79; Полное собрание русских летописей (ПСРЛ).– М., 1962.–Т. 2.
10. *Кониский Г.* История Русов или Малой России. – Москва, 1846.– С. 10.
11. *Niesiecki K.* Korona Polska przy ziotej wolnoŃci.– Lwyw, 1728.– Т. 1.– S. 68.
12. *Niesiecki K.* Korona Polska przy ziotej wolnoŃci.– Lwyw, 1738.– Т. 2.– S. 558.
13. *Gajl T.* Polskie rody szlacheckie i ich herby.– Białystok, b. d.– S. 100.
14. Российский Государственный Архив Древних Актов в Москве (далі – РГАДА). – Ф. 389.– Оп. 1.-Кн. 4.– Л. 4.

15. *Uruski S.* Rodzina. Herbarz szlachty Polskiej.– Warszawa, 1910.– Т. 7.– С. 100-101.
16. РГАДА.– Ф. 389.– Оп. 1.– Ед. хр. 38.– Л. 633 об.– 637 об.
17. Русская историческая библиотека.– Пг., 1915.– Т. 33.– С. 374.
18. Русская историческая библиотека.– Пг., 1915.– Т. 33.– С. 531.
19. *Сапунов А.* Исторические судьбы Полоцкой Епархии с древнейших времен до половины XIX века.– Витебск, 1889.– С. 168.
20. Центральний державний історичний архів Білорусі в Мінську.– Ф. 319.-Оп. 1.– Спр. 1174.– Л. 98.
21. Центральний державний історичний архів Білорусі в Мінську.– Ф. 319.-Оп. 1.– Спр. 1174.– Л. 98 зв.– 99.
22. *Булгаков М.* История Русской Церкви.– Москва, 1996.– Т. 6.– С. 235.
23. Археографический сборник документов относящихся к истории Северо-Западной Руси.– Вильна, 1874.– Т. 10.– С. 46 – 48, 247 – 248.
24. Археографический сборник документов относящихся к истории Северо-Западной Руси.– Вильна, 1874.– Т. 10.– С. 47.
25. Центральний державний історичний архів Білорусії.– Ф. 319.-Оп. 2.– Спр. 1520.-Л. 185 зв.
26. *Назарко І.* Київські і Галицькі митрополити. Біографічні нариси (1590-1960). ЗЧСВВ. Рим, 1962.– С. 51.;-Archivium Collegii Graecorum.– Cronika di tutti scolari.– Vol. 1.– Fol. 14-15.
27. Archivium Collegii Graecorum.– Cronika di tutti scolari.– Vol. 1.– Fol. 14.-15.
28. *Назарко І.* Київські і Галицькі митрополити (1590-1960). Біографічні нариси.– Рим, 1962.– С.52.
29. *Wolff J.* Senatorowie i dignitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego 1386-1794.– Кракув, 1885.– С. 13.
30. *Брехуненко В.* Московська експансія і Переяславська рада 1654 року.– Київ, 2005.– С. 301.
31. *Rachuba A.* Metryka litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo breskie litewskie 1667-1690 r. – Warszawa, 2000. – С. 95.
32. *Niesiecki K.* Korona Polska przy ziotej wolności.– Лув, 1738.– Т. 2.– С. 558.
33. *Лукомский В., Модзалевский В.* Малороссийский гербовник.– СПб., 1914.– Табл. XIX.

Статья, базирующаяся на основании разнообразных исторических источников, реконструирует генеалогическое древо известной шляхетской фамилии Гавриила Коленды (1606-1674), греко-католического митрополита Киевского, Галицкого и всея Руси. За первое столетие своего существования (вторая половина XVI ст. – вторая половина XVII ст.) эту семью представляют 15 её членов, проживавших на территории Великого княжества Литовского. С начала XVII ст. имена фамилии в основном располагались на землях Виленского воеводства. Служебная карьера, матримониальные связи со знаменитыми шляхетскими родами Беларуси, Литвы и Украины, свидетельствуют о высоком статусе семьи Коленда в современной им общественной иерархии. С конца XVI ст. фамилия принимала активное участие в религиозной жизни Великого княжества Литовского и Речи Посполитой.

The article reconstructs genealogical tree of the well-known noble family of Gabriel Kolenda (1606-1674), Greek Catholic Metropolitan of Kyiv, Halychyna and the whole Rus. The article basing on the wide range of historical sources. During the existence of this family (second half of the 16th – second half of the 17th century), its members owned 15 settlements, which were mostly situated in Grand Duchy of Lithuania (Belarus and Lithuania). In the beginning of the 17th century, the possessions of the family expanded to Vilnius region. The carriers and matrimonial relations of the representatives of the kin with influential noble families of Lithuania Belarus and Ukraine regions prove the high status of the Kolenda family in contemporary social hierarchy. It is also important that starting from the end of the 16th century, the family took active part in the religious life of Grand Duchy of Lithuania and Polish Commonwealth.